

Ignė Stalmokaitė

Suomijos ir Švedijos požiūris į Sovietų Sąjungos ir nacių Vokietijos 1940–1944 m. Baltijos šalyse įvykdytas okupacijas

XX a. penktojo dešimtmečio pradžioje pakitęs Baltijos valstybių statusas sulaukė permainingos ir nevienareikšmės išorinio pasaulio reakcijos, o priklausomų tautų valstybingumo kova suformavo tam tikrą Baltijos šalių vietą tarptautinėje šalių bendruomenėje. Straipsnyje nagrinėjami dviejų Šiaurės valstybių – Švedijos ir Suomijos – požiūriai į tris nepriklausomybę praradusias Baltijos šalis per pirmąsias dvi okupacijas 1940–1944 m.

ĮVADAS

Baltijos šalių okupacija dažnai analizuojama ir vertinama iš Baltijos šalių perspektyvos, vengiant atskleisti kiek platesnį kitų valstybių požiūrį į šias šalis, arba iš įsisenėjusios geopolitinės Rytų ir Vakarų pozicijos. Istoriniai tyrimai, leidžiantys pažvelgti į Baltijos šalių okupacijų laikotarpį iš Šiaurės šalių pozicijos yra aktualūs ne vien dėl to, kad iki šiol nesulaukė platesnio istorikų dėmesio. XXI a. kylanti Baltijos jūros regiono šalių tapatumo paieškų problematika¹, suintensyvėjęs bendradarbiavimas, paremtas Šiaurės

dimensijos idėja („Northern Dimension“)², skatina atsigręžti į vieną sunkiausių trims Baltijos šalims istorijos laikotarpių. Tokių tyrimų pagrindu galima formuoti šių trijų šalių reikšmę platesniame geopolitiniame Baltijos jūros šalių kontekste.

Straipsnio tikslas – išsamiai išnagrinėti Suomijos ir Švedijos oficialųjį ir visuomenės požiūrį į Baltijos šalis per pirmąsias dvi okupacijas. Pagrindinis dėmesys skiriamas Baltijos šalių sovietinės okupacijos ir aneksijos pripažinimo Šiaurės šalyse problematikos analizei. Lietuvos diplomatų, dirbusių Šiaurės šalyse, korespondencijos tyrimas, kuris padeda geriau suvokti Suomijoje ir Švedijoje vyrausias nuotaikas dėl Baltijos šalyse įsitvirtinusio okupacinio režimo ir vėlesnės jo kaitos, taip pat yra svarbi nagrinėjamos problematikos dalis.

Tyrimui neabejotinai buvo svarbios kelios šaltinių grupės: neskelbti archyviniai šaltiniai, spausdinti dokumentai, atsiminimai ir periodika. Lietuvos centriniame valstybės archyve (toliau – LCVA) esančių Lietuvos diplomatijos šefo Stasio Lozoraičio, Lietuvos SSR užsienio reikalų ministerijos, Lietuvos užsienio reikalų ministerijos ir

Lietuvos pasiuntinybės Londone archyvinių bylų analizė padėjo tirti Švedijos ir Suomijos viešosios politikos ir visuomenės reakcijos į Sovietų Sąjungos, o vėliau ir nacių Vokietijos įvykdytą agresiją prieš Baltijos šalis raidą³. Tyrimą papildė Suomijos užsienio reikalų ministerijos archyve saugomi Baltijos šalių problematiką sovietų okupacijos laikotarpiu atspindintys dokumentai, fiksuojantys Baltijos šalių okupacijos vertinimo problemas⁴.

Paskelbtame šaltinių rinkinyje esanti medžiaga papildė tyrimą informacija apie oficialiąją Švedijos politiką Sovietų Sąjungos įvykdytos Baltijos šalių okupacijos ir aneksijos klausimu⁵. Reikšminga šiam tyrimui ir neseniai pasirodžiusi Švedijos diplomato Larso Peterio Fredeno⁶ atsiminimų knyga. Atsiminimai naudingi nagrinėjamai tematikai tuo, kad leidžia pažvelgti į Baltijos šalių padėtį iš oficialios Švedijos diplomato, dirbusio Baltijos šalyse 1989–1991 m., pozicijos.

Dar viena šio darbo šaltinių grupė – užsienio šalių spauda. LCVA esančiuose Lietuvos diplomatinės šefo S. Lozoraičio ir Lietuvos pasiuntinybės Londone archyvuose fonduose susistemintos Šiaurės šalių spaudoje pasirodžiusios Baltijos šalių padėties sovietinės okupacijos laikotarpiu apžvalgos neabejotinai reikšmingos tiriant Baltijos šalių problematiką Suomijos ir Švedijos užsienio politikoje. Tai daugiausia Šiaurės šalyse dirbusių Lietuvos diplomatų atsiųstos Švedijos ir Suomijos spaudos iškarpas su vertimais kitoms Lietuvos pasiuntinybėms užsienio šalyse⁷.

Iki šiol vientiso ir išsamaus tyrimo, nagrinėjančio Šiaurės valstybių politiką ir visuomenės reakciją į Baltijos šalių okupaciją, nepasirodė. Vis dėlto kai kurios monografijos ir moksliniai straipsniai yra reikšmingi nagrinėjant Švedijos ir Suomijos požiūrio į Baltijos šalių okupaciją ypatybes.

Ramojaus Kraujelio⁸ studijoje apibendrintai atkreipiamas dėmesys į Švedijos požiūrį į Baltijos šalių okupaciją. Reginos

Žepkaitės⁹ tyrime analizuojant pirmąsias Vakarų šalių reakcijas į sovietinę Baltijos šalių okupaciją fragmentiškai nušviečiamas ir Švedijos požiūris. Lauryno Jonušausko¹⁰ ir Kazio Lozoraičio¹¹ studijose užsimenama apie reikšmingą šiam tyrimui probleminį Lietuvos diplomatinės išeivijoje aspektą. Iš dalies praverė ir Sandros Grigaravičiūtės¹² studija. Autorė, nagrinėdama 1918–1940 m. Skandinavijos reikšmę Lietuvos diplomacijai, labai fragmentiškai aptarė Švedijos vaidmenį Lietuvos diplomatinėje po 1940 m. birželio 15 d. įvykių.

Iš kitapus Baltijos jūros į Baltijos šalių ir Šiaurės valstybių santykius XX a. yra pažvelgę Suomijos istorikai Kari Alenius¹³ ir Heikki Roiko-Jokela¹⁴. Savo darbuose jie gvildena Baltijos šalis ir Suomiją siejusius kultūrinių ryšių bei Suomijos vyriausybės požiūrio į Baltijos šalių okupaciją klausimą. Latvių istoriko Karlio Kangerio¹⁵ tyrimas nagrinėjamai tematikai aktualus tuo, kad jame tirama Švedijos ir Sovietų Sąjungos tarpusavio santykių problematika.

Amerikiečių istoriko Jasono Lavery'io¹⁶, švedų istorikų Bo Stratho¹⁷ ir Stigo Jagerskioldo¹⁸ bei suomių istoriko Tuomo Polvineno¹⁹ darbuose Baltijos ir Šiaurės šalių tarpusavio santykių problematika tiesiogiai nenagrinėjama, tačiau jie šiam tyrimui svarbūs ir reikšmingi mėginant suvokti tam tikrus aptariamo laikotarpio Švedijos ir Suomijos vidaus ir užsienio politikos aspektus.

BALTIJOS ŠALIŲ SOVIETINĖS OKUPACIJOS VERTINIMAI ŠVEDIJOJE IR SUOMIJOJE

Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui tarpvalstybinių santykių raidoje atsirado ne vienas pokytis. Slaptų sutarčių, kuriomis buvo pretenduojama į kitų šalių suverenitetą, pasirašymas, bandymas pertvarkyti Europos žemėlapią pagal imperialistinius

savos valstybės siekius neišvengiamai palietė ir trijų Baltijos šalių – Lietuvos, Latvijos ir Estijos – likimus. 1940 m. birželio mėn. įvykiai žymėjo šių šalių suvereniteto pabaigą. Sovietų Sąjungos ir nacių Vokietijos okupacijų laikotarpiais ne tik iš esmės pasikeitė Baltijos šalių *status quo*, bet ir susiformavo naujos užsienio valstybių požiūrių į šias nepriklausomybę praradusias šalis schemas. Nors dauguma užsienio valstybių nepadarė jokių politinių pranešimų, įteisinančių Lietuvos, Latvijos ir Estijos okupaciją, atsirado ir tokių šalių, kurios išreiškė oficialią nuomonę į pirmąją Sovietų Sąjungos agresiją prieš tris Baltijos šalis²⁰.

Švedijos požiūris į Sovietų Sąjungos agresiją rytiniame Baltijos jūros regione.

Analizuojant Švedijos požiūrį į Baltijos šalių sovietinę okupaciją pirmiausia svarbu atkreipti dėmesį į šių šalių tarpusavio santykių raidą tarpukaryje. Švedijos politiką okupuotų Baltijos šalių atžvilgiu galėjo paveikti dar prieš Antrąjį pasaulinį karą susiklostę Šiaurės ir Baltijos šalių santykiai. Po Pirmojo pasaulinio karo vienu strateginių savo užsienio politikos tikslų Švedija laikė siekį suaktyvinti bendradarbiavimą su neseniai nepriklausomybę paskelbusia Suomija. Tačiau XX a. trečiajame dešimtmetyje Suomija su Baltijos šalimis palaikė kur kas tvirtesnius ryšius nei su kuria nors Šiaurės valstybe²¹. Dėl šios priežasties Švedija stengėsi oponuoti beužsimezgančioms Baltijos šalių ir Suomijos ekonominio, politinio ir karinio bendradarbiavimo idėjoms²². Taigi taikiam ir nuosekliam bendradarbiavimui, kuris būtų padėjęs nepriklausomybę paskelbusioms šalims lengviau įsitvirtinti Baltijos jūros regione, nebuvo palikta erdvės. Švedijos laikyseną Baltijos šalių atžvilgiu rodo 1945 m. lapkričio 23 d. šalies parlamento posėdyje išsakyta užsienio reikalų ministro Bo Östeno Undeno nuomonė. Jis pareiškė,

kad tarpukaryje Baltijos šalys neparodė politinės brandos²³. Švedijos požiūris į Baltijos šalis, kurio genezė pastebima tarpukario laikotarpiu, galėjo atsiliepti vėlesnei šios šalies vyriausybės nuolaidžiavimo Maskvos interesams Baltijos šalių regione politikai ir lemti Švedijos apsisprendimą pripažinti Baltijos šalių inkorporavimą į Sovietų Sąjungą.

Istoriografijoje esama įvairių Baltijos šalių aneksijos pripažinimo Švedijoje vertinimų. Ne paslaptis, kad ši Šiaurės šalis buvo viena pirmųjų valstybių, pripažinusių Baltijos šalių inkorporavimą į Sovietų Sąjungą²⁴. Tačiau dažnai susiduriama su problema, kuo ši inkorporavimo pripažinimą laikyti – pripažinimu *de facto* ar *de jure*? Faktinio aneksijos pripažinimo vertinimai dažniausiai remiasi Švedijos ir Sovietų Sąjungos sutarčių, kuriose gvildenamas Baltijos šalių klausimas, turinio argumentacija. Švedijos vyriausybė priėmė keletą svarbių nutarimų, kurie gali būti interpretuojami kaip faktinis aneksijos pripažinimas: 1940 m. vasarą visas Baltijos šalių pasiuntinybes, veikusias Stokholme, ji perdavė Sovietų Sąjungai; pasirašė ekonominį susitarimą, kuriuo įsipareigojo atiduoti Maskvai visą užgrobtų šalių turtą. Švedijos vyriausybė taip pat priėmė nutarimą dėl visų Baltijos šalių karo pabėgėlių išsiuntimo į Sovietų Sąjungą; visi kiti Baltijos šalių pabėgėliai daugeliu atvejų buvo laikomi politiniais pabėgėliais be pilietybės²⁵. Vienas svarbiausių nutarimų, leidžiančių daryti prielaidą, kad Švedija pripažino Lietuvos, Latvijos ir Estijos aneksiją, – Baltijos šalių piliečiams pripažinta Sovietų Sąjungos pilietybė²⁶. Vis dėlto reikia pažymėti, kad oficialaus pranešimo dėl Baltijos šalių aneksijos pripažinimo *de jure* Švedijos vyriausybė niekada nepadarė²⁷. Dėl šios priežasties minėtos sutartys su Sovietų Sąjunga leidžia interpretuoti Švedijos poziciją kaip pripažinimą *de facto*. Sovietų Sąjungos ir Švedijos 1941 m. gegužės 30 d. sutartis dėl turtinių Baltijos šalių klausimų

vėliau suteikė Maskvai pretekstą žvelgti į šį susitarimą kaip į oficialų Baltijos šalių aneksijos pripažinimą Švedijoje²⁸. Vis dėlto Vakarai šiam Švedijos ir Sovietų Sąjungos susitarimui neteikė daug reikšmės²⁹.

Kai kurie Švedijos politikų pasisakymai patvirtina, kad šios šalies oficialiojoje politikoje esama neaiškumų Baltijos šalių inkorporavimo į Sovietų Sąjungą pripažinimo klausimu. XX a. penktajame dešimtmetyje E. Hostadas Švedijos parlamente iškėlė Baltijos šalių aneksijos pripažinimo *de jure* ir *de facto* problemą. Parlamentaras Švedijos užsienio reikalų ministrui pateikė klausimą, kuo – faktiniu ar juridiniu šių šalių inkorporavimo į Sovietų Sąjungą pripažinimu – remiasi jo šalies nuolaidžiavimas Kremliaus Baltijos šalyse vykdomai politikai. Tuometinis Švedijos užsienio reikalų ministras Christianas Ernstas Guntheris į šį klausimą sugebėjo atsakyti: „[...] tai yra faktas, prie kurio mes neprisidėjome, bet kurio mes negalėjome nepriimt domén.“³⁰ Pažymėtina, kad Baltijos šalių inkorporavimo teisėtumo klausimas Švedijos politinėje erdvėje buvo kvestionuojamas ir vėliau. Antai 1977 m. sausio 14 d. Švedijos užsienio reikalų ministerija patvirtino pranešimą spaudai, kuriame buvo užfiksuotas šalies požiūris į Baltijos šalių aneksijos pripažinimą: „Švedijos vyriausybė niekada nepatvirtino, kad pripažįsta arba nepripažįsta Baltijos šalių inkorporavimo į Sovietų Sąjungą *de jure*. Baltijos šalių pasiuntinybių perdavimas Sovietų Sąjungai Švedijoje nebuvo traktuojamas *de jure* aneksijos pripažinimu.“³¹ Vis dėlto kai kurie šaltiniai leidžia daryti prielaidą, kad teisinis Baltijos šalių aneksijos pripažinimas Švedijoje gerokai pranoko pripažinimą *de facto*. 1977 m. sausio 10 d. Latvijos išeivijos diplomatijos atstovas Emilis Delinsas, apsilankęs Švedijos užsienio reikalų ministerijoje, teiravosi, koku teisiniu pagrindu Švedija pripažino Baltijos šalių aneksiją.

Į Latvijos diplomato klausimą, ar Švedija laikosi panašios pozicijos kaip ir Šveicarija, kuri pripažino Baltijos šalių inkorporavimą į Sovietų Sąjungą *de facto*, bet ne *de jure*, Švedijos užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento atstovas atsakė: „[...] šveicarų pozicija yra kur kas palankesnė [Baltijos šalims].“³²

Švedų diplomatas L. P. Fredenas, kuris nuo 1989 m. vykdė Švedijos vyriausybės diplomatinės užduotis Taline ir Rygoje, apie Baltijos šalių okupacijos laikotarpį yra sakęs: „Ir mums patiems buvo reikšminga, ką sakėme ir ką darėme. Turėjo reikšmės ir tai, ko nepasakėme ir nepadarėme.“³³ Tai, ką Švedijos politikai okupuotų Baltijos šalių atžvilgiu pasakė ir padarė, yra kur kas svarbiau nei tai, kas liko nepasakyta ir nepadaryta. Nagrinėdami Baltijos šalių aneksijos pripažinimo problemą galime kelti klausimą, ar Švedijos ir Sovietų Sąjungos sutartys, kuriomis Švedijos vyriausybė pripažino Kremliaus hegemoniją Baltijos šalyse, bei nebyli Švedijos diplomatų laikysena neišreiškia šios šalies oficialiosios politikos kur kas geriau nei neatliktas teisinis Baltijos šalių inkorporavimo į Sovietų Sąjungą pripažinimo veiksmas?

Oficialiųjų Švedijos pareigūnų pasisakymai Baltijos šalių aneksijos pripažinimo klausimu leidžia daryti prielaidą, kad Švedijos užsienio reikalų ministerijos įgaliotiniai patys ne visada suvokdavo, kokia tikroji jų šalies pozicija okupuotų Baltijos šalių atžvilgiu. Vienu atveju išsakyta pozicija, kad Švedija nedeklaravo Baltijos šalių aneksijos pripažinimo *de jure*, prieštaravo kitų šios šalies politikų tezėms, kuriose atsispindėjo, jog faktinis Švedijos požiūris į Baltijos šalis yra kur kas griežtesnis.

Sovietinės Baltijos šalių okupacijos atspindžiai Suomijos politikoje. Vertinant Suomijos požiūrį į 1940 m. birželio mėn. įvykdytą

Baltijos šalių okupaciją svarbu atkreipti dėmesį į bendrą Suomijos politinę padėtį, susiklosčiusią Antrojo pasaulinio karo pradžioje. Pirmieji Antrojo pasaulinio karo metai buvo itin reikšmingi tolesniems šių šalių tarpusavio santykiams. Karo metų Suomijos užsienio politikai buvo būdingas nuolatinis laviravimas tarp Sovietų Sąjungos ir Vokietijos interesų. 1939–1941 m. Suomija sugebėjo net du kartus stoti į karą prieš Sovietų Sąjungą: pirmą kartą – gindama savo valstybės suverenitetą per Žiemos karą, antrą kartą – kaip nacių Vokietijos sąjungininkė. 1939 m. gruodžio 2 d. Suomijos prezidentas Carlas Gustavas Emilis Mannerheimas susiklosčiusius Suomijos ir Estijos santykius apibrėžė taip: „Dabartinė Estijos sąjungininkė yra Suomijos priešininkė.“³⁴ Ši Suomijos prezidento frazė gali būti pritaikoma visoms Baltijos šalims, nes 1939 m. rugsėjo–spalio mėn. Lietuva, Latvija ir Estija pasirašė sutartis su Sovietų Sąjunga, leidžiančias savo teritorijoje pastarajai įkurti karines bazines. Vykstant tarptautinės politikos pokyčiams tarpukariu plėtojęs Suomijos ir Baltijos šalių bendradarbiavimas pradėjo prarasti savo svarbą. 1939 m. Suomija pamažu nutraukė visus ryšius su Baltijos šalimis ir nuo 1941 m. vasaros jų išvis nebepalaikė³⁵. Sovietų Sąjungos grėsmė, kurią Suomija jautė Antrojo pasaulinio karo metais ir vėliau šaltojo karo laikotarpiu, buvo itin svarbus veiksnys. Jis nulėmė šios šalies požiūrį į Baltijos šalių okupaciją.

Kai 1940 m. birželio mėn. Sovietų Sąjunga įvykdė agresiją prieš Baltijos šalis, buvo praėję vos trys mėnesiai nuo Suomijos ir Sovietų Sąjungos taikos sutarties pasirašymo. Suomijos vyriausybei tuo metu ypač rūpėjo atkurti šalies ekonomiką ir garantuoti politinį stabilumą. Ką tik savo šalies suverenitetą sugebėjusiai apginti Suomijai Baltijos šalių problemos rūpėjo mažiausiai. Dėl to Suomijos vyriausybė, kitaip nei Švedijos, neskubėjo sudaryti su Sovietų Sąjunga sutarčių, apta-

riančių Baltijos šalių klausimą. Vieni pirmųjų Suomijos ir Sovietų Sąjungos susitarimų, kuriuose gvildenamas trijų Pabaltijo šalių klausimas, buvo įteisinti 1944 m. paliaubų su Sovietų Sąjunga sutartyje, o vėliau patvirtinti 1947 m. Paryžiaus taikos sutartimi³⁶. Šiuose susitarimuose Suomija išpareigojo grąžinti Sovietų Sąjungai visus per Antrąjį pasaulinį karą iš Baltijos šalių pasitraukusius pabėgėlius, tarnavusius nacių Vokietijos kariuomenėje. Pasirašydama 1947 m. Paryžiaus taikos sutartį Suomija prisiėmė dar vieną išpareigojimą – visą savo teritorijoje buvusį Baltijos šalių turtą atiduoti Sovietų Sąjungai³⁷. Kitų susitarimų, kaip nors oficialiai įteisinančių Baltijos šalių aneksiją, Suomija nei per Antrąjį pasaulinį karą, nei vėliau nepasirašė.

Suomijoje, kaip ir Švedijoje, buvo uždarytos visos Baltijos šalių pasiuntinybės. Rugpjūčio mėn. šios pasiuntinybės gavo naujųjų prosovietinių Baltijos šalių vyriausybių raštus, reikalaujančius Baltijos šalių pasiuntinybes, konsulatų ir visą jų turtą perduoti Sovietų Sąjungos pareigūnams. Lietuvos konsulas Suomijoje Ragnaras Olleris apie mūsų šalies konsulato panaikinimą rašė: „[...] 1940 m. rugpjūčio 17 d. gavau iš Lietuvos užsienio reikalų ministerijos telegramą, kurioje teigiama, jog ministerija laiko konsulatą likviduotu nuo rugpjūčio 1 d.“³⁸ Taip pat R. Ollerui buvo nurodyta perduoti Sovietų Sąjungai konsulato archyvinę medžiagą³⁹. Suomijos vyriausybė nesistengė prisidėti prie to, kad šioje šalyje išliktų Baltijos valstybių pasiuntinybės. Visais su Baltijos šalimis susijusiais klausimais Suomija laikėsi nuošalės politikos.

Suomija vengė oficialių pareiškimų ir laikėsi tylios Baltijos šalių aneksijos nepripažinimo politikos. 1979 m. sausio 12 d. Suomijos užsienio reikalų ministerijos vyriausioji specialistė Ilmari Tuomainen laiške latvių išeivijos laikraščio „Latvian News“ („Latvijos žinios“) redaktoriui išdėstė Suomijos požiūrį į Baltijos šalių okupaciją ir aneksiją: „Suomi-

jos vyriausybė niekada nepareiškė oficialios pozicijos Baltijos šalių inkorporavimo į Sovietų Sąjungą pripažinimo klausimu.⁴⁰ Tuo tarpu Lietuvos diplomatų korespondencijoje esama ir kitokių Suomijos požiūrio į Baltijos šalių aneksijos pripažinimą vertinimų. 1964 m. Lietuvos pasiuntinybės Romoje ir Londone pasiekė pranešimas iš Vašingtono, kuriame teigiama, jog yra prielaidų manyti, kad Suomija vis dėlto pripažino Sovietų Sąjungos Antrojo pasaulinio karo metu įvykdytą Baltijos šalių aneksiją⁴¹. Nors ši žinia sulaukė nemažo Lietuvos diplomatijos atstovų dėmesio, tačiau realių įrodymų, kad Suomija iš tiesų galėjo pripažinti Baltijos šalių aneksiją, nė vienas iš diplomatų negalėjo pateikti. Manytina, kad šie debatai buvo susiję su Suomijos prezidento apsilankymu Estijoje 1964 m. pavasarį. Maskva į šį Urho Kekkoneno vizitą žiūrėjo gana palankiai: Sovietų Sąjungą jį įvertino kaip Suomijos oficialų Baltijos šalių aneksijos pripažinimą⁴². Minėtina, kad Sovietų Sąjungos ambasadorius siūlė surengti ir daugiau panašių vizitų, kurių metu Baltijos šalis galėtų aplankyti ir Suomijoje dirbantys kitų šalių ambasadoriai. Tačiau šalių, kurių vyriausybės nebuvo pripažinusios Baltijos šalių aneksijos, diplomatai atsisakė vykti į panašias keliones⁴³. Kadangi Suomijos vyriausybė niekada nepadarė atitinkamo oficialaus pareiškimo, Suomijos prezidento apsilankymą Estijoje laikyti Baltijos šalių aneksijos pripažinimu *de facto* būtų pernelyg drąsu.

Apibendrinant Švedijoje ir Suomijoje vyravusius sovietinės okupacijos ir aneksijos vertinimus reikėtų pasakyti, kad nė vienos iš šių šalių pozicija nebuvo palanki 1940 m. suverenitetą praradusioms Baltijos šalims, kurioms aptariamam laikotarpiui kaip niekada reikėjo kaimyninių šalių palaikymo ir tam tikrų saugumo garantijų. Teisiniu požiūriu nei Švedija, nei Suomija nepripažino Baltijos šalių inkorporavimo

į Sovietų Sąjungą *de jure*. Švedija rėmėsi faktiniu šių šalių inkorporavimo į Sovietų Sąjungą patvirtinimu, o Suomija laikėsi nebylios aneksijos nepripažinimo politikos ir, pradėdant 1939 m. pabaigą, suvokdama Sovietų Sąjungos grėsmę sau, pamažu nutraukė oficialius ryšius su Baltijos šalimis.

NACIŲ OKUPACIJA BALTIJOS ŠALYSE IR ŠIAURĖS VALSTYBIŲ POZICIJA

Antrojo pasaulinio karo metais nacių Vokietijos kariniams daliniams pasistūmėjus į Rytus, iš Baltijos šalių buvo išgyvendinta sovietinė okupacinio režimo tikrovė. Trijų Baltijos valstybių lūkesčiai su Vokietijos pagalba atkurti savo nepriklausomybę pasirodė buvę pernelyg idealistiniai, kai 1941 m. birželio–liepos mėn. nacių Vokietija dislokavo savo karinius dalinius Lietuvos, Latvijos ir Estijos teritorijose ir pradėjo rytiniame Baltijos jūros regione vykdyti okupacinio režimo politiką.

Prasidėję karo veiksmai prieš Sovietų Sąjungą daug ką pakeitė ne tik Baltijos šalių regione. 1941 m. įvyko svarbių Suomijos ir Švedijos užsienio politikos pokyčių, kurie galėjo lemti vėlesnę oficialiąją šių šalių poziciją Baltijos šalyse nacių įvykdytos okupacijos atžvilgiu. Suomijos vyriausybė, siekdama atgauti per Žiemos karą prarastas teritorijas, 1941 m. gegužės mėn. nusprendė oficialiai prisidėti prie nacių Vokietijos invazijos į Sovietų Sąjungą ir leisti Vokietijai dislokuoti karinius dalinius šiaurinėje Suomijos dalyje⁴⁴. Šis vyriausybės sprendimas įvėlė šalį į karą su Sovietų Sąjunga, o kadangi Suomija šiame kare smarkiai priklausė nuo Vokietijos atsargų ir ginklų, Suomijos vyriausybė negalėjo rizikuoti ir nutraukti santykių su vokiečiais⁴⁵. Šis „bičiuliavimosi“ su Vokietija laikotarpis truko iki 1944 m., kai buvo pasirašyta Suomijos ir Sovietų Sąjungos paliaubų sutartis.

Tuo tarpu Švedijos Antrojo pasaulinio karo metais deklaruotam neutralitetui iškilo grėsmė, kai 1941 m. birželio 22 d. Vokietijos karinė vadovybė įteikė prašymą leisti per šios šalies teritoriją pervežti Norvegijoje buvusią vokiečių diviziją į Suomijos teritoriją⁴⁶. Po ilgų diskusijų parlamente Švedijos užsienio reikalų ministras C. E. Guntheris kitą dieną oficialiai pareiškė, kad jo šalis patenkins Vokietijos prašymą, tačiau Švedija siekia ir toliau išlikti savarankiška bei nesikišti į Vokietijos ir Sovietų Sąjungos konfliktą⁴⁷.

Švedija jau kur kas anksčiau pradėjo nuogąstauti dėl nacių įsitvirtinimo Šiaurės šalyse. 1940 m. birželio 22 d. Vytautas Gylys laiške Lietuvos užsienio reikalų ministerijai nurodė: „Daugelis piliečių [švedų] įsivaizduoja, kad švedai atsidurs vokiečių sferoje. Po Reicho laimėjimų pasipriešinimas Berlyno valiai eiliniam piliečiui čia atrodo neįmanomas.“⁴⁸ Galima manyti, kad 1941 m. Švedijos vyriausybės sutikimas leisti gabenti nacių karius per savo teritoriją parodė, jog šalis vengia konfliktinės situacijos su Vokietija. Abi Šiaurės valstybės 1941 m. priėmė bendrus susitarimus su nacių Vokietija. Skyrėsi tik bendradarbiavimo lygmuo: Suomija savo noru tapo nacių Vokietijos sąjungininke kare prieš Sovietų Sąjungą, tuo tarpu Švedijos vyriausybės padarytos nuolaidos rėmėsi siekiu išvengti nacių Vokietijos agresijos ir išlaikyti šalies savarankiškumą.

Suomijoje ir Švedijoje 1941 m. birželio mėn. susiklosčiusi politinė padėtis iš dalies lėmė abejingą šių šalių požiūrį į procesus, vykstančius Baltijos šalyse. 1941 m. nacių okupacija nesulaukė ypatingo Šiaurės šalių dėmesio ir dėl to, kad okupacinio precedento vertinimai Suomijoje ir Švedijoje jau buvo susiformavę per 1940 m. Sovietų Sąjungos įvykdytą agresiją prieš Baltijos šalis. Vargu ar vien okupacinių jėgų pasikeitimo faktas trijų

Baltijos šalių regione galėjo stipriau paveikti Šiaurės šalių laikyseną Lietuvos, Latvijos ir Estijos atžvilgiu.

Nors Švedijos ir Suomijos vyriausybės nepakeitė savojo Baltijos šalių okupacijos vertinimo, vis dėlto apie tam tikrą Šiaurės šalių visuomenėje kilusį sujudimą leidžia kalbėti to meto Švedijos ir Suomijos spaudoje pasirodę pranešimai. 1941 m. rugpjūčio 13 d. Švedijos dienraštis „Stockholms Tidningen“ pranešė, kad Lietuvos laikinoji vyriausybė, kuri buvo suformuota birželio 23 d. ir siekė atkurti šalies nepriklausomybę, paleista: „Atrodo, kad tarp tos vyriausybės ir vokiečių okupacinės valdžios iškilo kai kurių ginčų kompetencijos klausimais; rezultate vyriausybė buvo paleista.“⁴⁹ Kitame Švedijos dienraštyje – „Dagens Nyheter“ – rugsėjo 3 d. pasirodžiusiame straipsnyje apie Baltijos šalių padėtį rašoma, kad naujuosius „išlaisvintojus“ Baltijos šalys sutiko palankiau už pirmuosius „geradarius“, bet šių tautų likimas ir toliau lieka neaiškus⁵⁰. Atsižvelgiant į užfiksuotus Švedijos spaudos pranešimus, galima manyti, kad Baltijos šalių ateitis buvo siejama su tolesniais Antrojo pasaulinio karo veiksmiais. Suomijos spaudoje pasirodžiusiuose gana panašaus turinio pranešimuose buvo rašoma: „[...] naujos tvarkos vyrai, kaip matyt, nežada atsižvelgti į vietos gyventojų tautinius pageidavimus ir istorines tradicijas.“⁵¹ Kiek kitokių vertinimų Švedijos spaudoje būta 1944 m. Šios šalies dienraštis „Aftonbladet“ rugpjūčio 9 d. išspausdino straipsnį „Neramumas Pabaltyje“:

„Baltiškasis nusistatymas negali būti išpraustas į paprastąją schemą su dviem pasirinkimais: prieš arba už. Jis yra vienkartinis nukreiptas ir prieš Vokietiją, ir prieš Rusiją. Jei Vakarų galybės šiuo metu yra linkusios nematyti tokio trečio nusistatymo galimumo, vis tik mes Švedijoje turėtume galėti suprasti jas [Baltijos tautas]. Juk taip pat ir mes dėl savo neutraliteto didžiąjame

pasauliniame susidūrimo laikomės trečiojo nusistatymo, jei kai kiek ir kitokio pobūdžio negu pabaltijiečių.⁵²

Kai kuriais atvejais Švedijos spaudos pranešimuose galima išvelti Baltijos tautų palaikymą ir simpatiją joms. Tačiau pamąstymai, kad Švedija turėtų palaikyti Baltijos šalių siekį atkurti nepriklausomybę, neigavo praktinio pavidalo. Kad Švedijos vyriausybės laikysena Baltijos šalių atžvilgiu išliko stabili ir nepakitusi, patvirtina ir žinutė, pasirodžiusi Švedijos spaudoje 1944 m.: „Švedijos galimybės padėti šiems kraštams [Baltijos šalims] yra menkos.“⁵³

Nacių įvykdyta Baltijos šalių okupacija, nors Švedijos spaudoje tuo klausimu ir būta pranešimų, Šiaurės šalyse sulaukė palyginti menko atgarsio. Svarbu atkreipti dėmesį, kad pasyvią Šiaurės šalių laikyseną šiuo atveju lėmė dvi priežastys: 1) Suomija, tapusi nacių sąjungininke Antrajame pasauliniame kare, neturėjo pagrindo kvestionuoti Vokietijos politikos Baltijos regione; 2) nacių okupacija, priešingai nei Sovietų Sąjungos agresija, neatėmė iš Baltijos šalių suvereniteto, ji tik tęsė regione Sovietų Sąjungos pradėtą okupacinę politiką. Nacių Vokietijos veiksmus Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje Šiaurės šalys vertino atsižvelgdamos į platesnį Antrojo pasaulinio karo kontekstą ir Vokietijos interesus Rytų Europoje. Vis dėlto tam tikrą Švedijos ir Suomijos visuomenės susidomėjimą okupuotų Baltijos šalių problemomis patvirtina Šiaurės šalių spaudoje pasirodę pranešimai, kvestionuojantys trijų Baltijos šalių likimą.

LIETUVOS DIPLOMATŲ ŽVILGSNIS Į ŠVEDIJOS IR SUOMIJOS IŠSAKYTUS BALTIJOS ŠALIŲ PADĖTIES 1940–1944 M. VERTINIMUS

Baltijos šalių išeivijos pastangos lėmė, kad Estijos, Latvijos ir Lietuvos, kaip vieno,

bendro likimo regiono, problema buvo iš-kelta tarptautiniu mastu⁵⁴. Buvusio Lietuvos ambasadoriaus prie Šventojo Sosto K. Lozoraičio nuomone, „Užsienyje likę Lietuvos diplomatai įkūnijo geležinę uždanga nuo laisvojo pasaulio atskirtos lietuvių tautos viltį ir tvirtą tikėjimą vėl sugrįžti į laisvą ir nepriklausomų valstybių bendruomenę.“⁵⁵ Neabejotina, kad užsienyje likę Lietuvos diplomatai nuolatos kėlė okupuotų Baltijos šalių klausimą. Išlikusi Lietuvos diplomatų, atstovavusių Lietuvai Šiaurės šalyse, korespondencija leidžia pažvelgti į Šiaurės šalių ir Baltijos šalių tarpusavio santykių problematiką iš kitos perspektyvos. Lietuvos diplomatų, kurie aptariamuoju laikotarpiu gyveno Šiaurės šalyse, gerai pažinojo kai kuriuos politinius šių šalių veikėjus bei tuo metu Švedijoje ir Suomijoje susiklosčiusią politinę padėtį, susirašinėjimo medžiaga padeda plačiau ir išsamiau atskleisti Šiaurės šalių požiūrį į sovietų ir nacių okupacijas Baltijos valstybėse.

1937 m. įgaliotuoju ministru ir nepaprastuoju pasiuntiniu Švedijoje buvo paskirtas V. Gylys, 1938 m. jis tapo nepaprastuoju pasiuntiniu, atstovaujančiu Lietuvai Danijoje ir Norvegijoje, tačiau rezidavo Stokholme. Po 1940 m. Lietuvos okupacijos Stokholme uždarius Lietuvos pasiuntinybę, V. Gylys atsisakė grįžti į Lietuvą ir pasiliko neoficialiai atstovauti Lietuvai Švedijoje. 1949 m. kovo 27 d. laiške S. Lozoraičiui jis pranešė išvykstąs į Kanadą: „Tolesnis mano buvimas Švedijoje, mano įsitikinimu, yra jau neberekalingas, kadangi mano veikimo sąlygos žymiai susiaurėjo. Todėl aš skaitau, kad galiu drauge su kitais lietuviais emigruoti ten, kur mano darbas dar gali būt naudingas mūsų tautai.“⁵⁶ V. Gyliui išvykus į Jungtines Amerikos Valstijas, neoficialiu Lietuvos atstovu Skandinavijos šalyse buvo paskirtas V. Žilinskas. Jis Švedijoje Lietuvai atstovavo iki 1953 m., o šiajam pasitraukus į JAV Lietuvos

diplomatinio šefas S. Lozoraitis rūpintis lietuvių ir Lietuvos reikalais Švedijoje paskyrė Igną Šeinių (mirė 1959 m. sausio 15 d.)⁵⁷. Suomijoje Lietuvos interesams dar kurį laiką po 1940 m. birželio įvykių neoficialiai atstovavo generalinis garbės konsulas R. Olleris⁵⁸.

Lietuvos nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotinis V. Gylys po Sovietų Sąjungos agresijos prieš Lietuvą tapo pagrindine Švedijos ir Lietuvos jungtimi. Savo laiškuose Lietuvos užsienio reikalų ministerijai, o vėliau – Lietuvos diplomatomis išeivijoje V. Gylys teikė informaciją apie Švedijoje susiklosčiusią padėtį ir šios valstybės nuostatas Baltijos šalių okupacijos atžvilgiu. 1940 m. birželio 18 d. laiške Lietuvos užsienio reikalų ministerijai V. Gylys rašė, kad tai, jog Baltijos šalys priėmė Sovietų Sąjungos ultimatumą, Švedijoje sukėlė tam tikrą nerimą⁵⁹. 1940 m. birželio 21 d. V. Gylys informavo Švedijos užsienio reikalų ministrą Ch. E. Guntherį apie padėtį Lietuvoje⁶⁰. Kitą dieną Švedijoje buvo surengtas slaptas pasitarimas dėl Sovietų Sąjungos veiksmų prieš Baltijos valstybes⁶¹. 1940 m. birželio 22 d. Lietuvos užsienio reikalų ministeriją pasiekė nauja žinutė iš Švedijos. V. Gylys pranešime akcentavo, kad Švedijoje nuogąstaujama, ar Pabaltijo likimas neištiks Suomijos, ir svarstoma, ar Sovietų Sąjunga nenutars praplėsti savo įtakos ir Baltijos jūroje⁶². Tai leidžia daryti prielaidą, kad Švedija labiau nerimavo dėl savo ir kaimyninės Suomijos saugumo nei dėl Baltijos šalių likimo.

To, kad Sovietų Sąjunga dislokavo Lietuvai savo kariuomenę, Švedija nelaikė okupaciniu veiksmu. 1940 m. birželio 28 d. laiške Lietuvos užsienio reikalų ministrui V. Gylys dėstė:

„[...] Reikia pasakyti, kad pasikeitimai Lietuvoje čia nebuvo atvaizduoti taip „revoliuciniai“, kaip Estijoje ir Latvijoje, iš kur į Stokholmą atvyko daug švedų piliečių

ir kitokių svetimšalių. [...] Taip pat švedams neatrodo, kad Sovietai būtų norėję atimti iš lietuvių tautos nepriklausomybę; jų dauguma mano, kad Sovietų Sąjungos kariuomenės dalinių sustiprinimas buvo padarytas tam, kad apsaugot pozicijas vakarų pasienyje ir, žinoma, patikrint pasirašyto pr[aėjusių] metų tarp Lietuvos ir S[ovietų] Rusijos savitarpio pagalbos pakto visišką įgyvendinimą [...]. Turiu pastebėti, kad švedams labai užimponavo, kad taip svarbios permainos Lietuvoje įvyko be incidentų, be kraujo praliejimo, be keršto, planingai ir vyriausybei sugebant išlaikyti visišką discipliną minioje. Jokie „liudininkai“ čia nedavė parodymų prieš naująją Vyriausybę [...]“.⁶³

Švediją pasiekusios žinios, kad Sovietų Sąjunga įvedė savo karinius dalinius į Baltijos šalių teritoriją, negalėjo iš karto sulaukti vienareikšmių vertinimų. Atsižvelgiant į tai, kad Lietuvoje sovietų agresijai nebuvo pasipriešinta ginklu, bei į faktą, kad Lietuvos pasiuntinybėms užsienyje buvo išsiuntinti pranešimai, nurodantys, kad naujoji vyriausybė Lietuvoje sudaryta remiantis Konstitucija, o valstybės santvarkos pagrindai išliko nepakeisti, kitokių vertinimų turbūt ir nebuvo galima tikėtis. Tiesa, jau 1940 m. rugsėjo 30 d. Stokholmo dienraštyje „Svenska Dagbladet“ buvo paskelbtas straipsnis, kuriame birželio mėn. įvykiai Baltijos šalyse buvo įvertinti kaip okupacinis Sovietų Sąjungos manevras, po kurio Baltijos šalių valdymas buvo perduotas į komunistų rankas⁶⁴.

Vienas iš įrodymų, kad Baltijos šalyse įsitvirtino komunistų valdžia, buvo Lietuvos pasiuntinybių ir konsulatų užsienio valstybėse veiklos sustabdymas. Lietuvos pasiuntinybėje Švedijoje dirbusio V. Gylio laiškuose diplomatinio šefui S. Lozoraičiui esantys faktai leidžia daryti prielaidą, kad 1940 m. rugpjūčio mėn. Lietuvos pasiuntinybės uždarymą Stokholme Švedijos po-

litikos veikėjai vertino nevienareikšmiškai. 1940 m. liepos 24 d. V. Gylis laiške teigiama, kad Švedijos užsienio reikalų ministras Ch. E. Guntheris žodžiu išreiškė užuojautą dėl Lietuvos likimo. Švedijos užsienio reikalų ministras pažymėjo, kad švedų vyriausybė negalėjo nesilaikyti 1940 m. liepos 21 d. Liaudies seimo nutarimų dėl Lietuvos pasiuntinybės Stokholme uždarymo: „K. Guntheris kalbėdamas su manimi buvo kiek susigraudinęs; jo sentimentalumą galėčiau aiškinti, tarp kita ko, tuomi, kad Lietuvos pavergimas įvyksta tuo laiku, kai santykiai tarp Švedijos ir Kremliaus pasidarė pusėtinai įtempti [...]“.⁶⁵ Laiške užfiksuoti Švedijos užsienio reikalų ministro pasisakymai Baltijos šalių okupacijos klausimu buvo tik asmeninio pobūdžio, jie niekaip nepasireiškė oficialiojoje Švedijos pozicijoje. Savi valstybiniai interesai ir siekis palaikyti stabilius santykius su Kremliumi Švedijai buvo kur kas svarbiau nei Baltijos šalių likimas. Šį faktą patvirtina 1940 m. rugpjūčio 13 d. V. Gylis pranešimas iš Stokholmo: „[...] politinė konjunktūra Švedijoje per kelis pastaruosius mėnesius nebuvo palankiu veiksmu, nes baiminimasis sovietais yra išryškėjęs daugiau negu bet kada anksčiau.“⁶⁶

Vėlesniuose V. Gylis laiškuose, siunčiamuose Lietuvos diplomatijos atstovams nacių Vokietijos okupacijos laikotarpiu, esama ir Suomijos laikysenos Baltijos šalių atžvilgiu interpretacijų. Konfidencialiaime 1943 m. vasario 13 d. laiške Lietuvos pasiuntinybės patarėjui Berne Edvardui Turauskui V. Gylis rašė: „[...] suomių tautos nusistatymai ateityje priklausys nuo to, kaip atrodys Europos žemėlapis po šio karo. Suomiams susibičiuliavus su Reichu, jie nustojo simpatijų net savo kaimynų tarpe [...]“.⁶⁷ Akivaizdu, kad Suomijos vyriausybei Baltijos šalių problemos rūpėjo mažiausiai. Vis dėlto svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad nacių okupacijos Baltijos šalyse metais

pamažu pradėjo ryškėti Suomijos oficialiosios politikos ir Suomijos visuomenės požiūrio į Baltijos šalis skirtumas. Daryti prielaidą, kad nacių okupacijos laikotarpiu Suomijos visuomenėje formavosi tam tikros simpatijos Baltijos tautoms, leidžia 1943 m. I. Šeinius apsilankymas Suomijoje. 1943 m. lapkričio 25 d. Suomijos nepriklausomybės sąjunga, 1917 m. įsteigta nepartinė tautinė organizacija, ir Valstybinis informacijos biuras, įstaiga, kuri karo metais rūpinosi spaudos ir žinių iš užsienio valstybių teikimu Suomijos visuomenei, pakvietė I. Šeinių atvykti į Helsinkį⁶⁸. Apsilankymo metu Lietuvos išeivijos atstovas perskaitė pranešimą apie „Maskvos metodus bolševikinant Lietuvą“. Kaip galima spręsti iš I. Šeinius pastabų, pranešime Suomijos piliečiai buvo supažindinti su Lietuvos ir Sovietų Sąjungos tarpusavio santykiais iki nacių okupacijos: „[...] suomia išklausė paskaitą itin įdėmiai ir parodė Lietuvai itin didelį palaikymą [...]“. Įžangos ir padėkos žodžiuose girtas mano įnašas iškeliant raudonąjį pavojų, reikia užuojauta lietuvių tautai ir linkėta kuo greičiau atgauti nepriklausomybę.“⁶⁹ Suomijos visuomenės palaikymą, kurio Lietuva sulaukė I. Šeiniui lankantis toje šalyje, galima būtų sieti su tuo metu susiklosčiusiomis tarptautinėmis aplinkybėmis. Dėl užsitęsusių karo veiksmų Suomijos požiūris į Sovietų Sąjungą 1941–1944 m. buvo itin neigiamas, taigi visi palankesni pasisakymai apie Baltijos šalių likimą gali būti suvokiami ir nesunkiai paaiškinami. Taip pat dera pažymėti, kad pranešime nebuvo atkreipta dėmesio į nacių Baltijos kraštuose vykdomą politiką.

Kitokia galėjo būti Švedijos pozicija Baltijos šalių atžvilgiu nacių Vokietijos okupacijos laikotarpiu. V. Gylis 1943 m. kovo 8 d. laiške E. Turauskui išdėstė, kad Švedijos spauda plačiai nušvietė Baltijos šalių išeivių Švedijoje surengtą Baltijos šalių nepriklaus-

somybės 25-ųjų metinių minėjimą: „Švedų spauda labai šiltai atsiliepė Pabaltijo valstybių 25 metų sukaktuvių proga. Pamatinė tezė, kad Pabaltijo valstybės po karo turi būt nepriklausomos ir prisidėti prie Šiaurės Bloko, drauge su Skandinavijos valstybėmis.“⁷⁰ Nacių Vokietijos okupacijos laikotarpiu Švedija nesibaimino išreikšti vilties, jog pasibaigus karui Baltijos šalys gali atkurti savo nepriklausomybę. Tuo tarpu panašaus turinio žinučių sulaukti Švedijos spaudoje Sovietų Sąjungos okupacijos laikotarpiu buvo mažai tikėtina dėl šios Šiaurės šalies nuogastavimų ir nepasitikėjimo tolesniais Sovietų Sąjungos veiksmais karo fronte.

Sovietų Sąjungai įvykdžius Baltijos šalių reokupaciją diskusijos Švedijos politinėje padangėje netilo. 1944 m. gruodžio 13 d. Švedijos parlamentui buvo įteikta interpeliacija dėl Baltijos šalių inkorporavimo į Sovietų Sąjungą pripažinimo bei trijų Baltijos šalių pasiuntinybių Stokholme uždarymo. V. Gylis Lietuvos konsului P. Žadeikiui 1944 m. gruodžio 29 d. pranešė: „Diskusijos Riksdage ir švedų spaudos replikos, žinoma, yra labai įdomios, nes jos įrodo, kad švedų tauta dar nėra užmiršusi skriaudų, padarytų Pabaltijo valstybėms, ir mes čia vis tik turime gerų draugų.“⁷¹

Lietuvos diplomatų laiškuose užfiksuoti faktai leidžia daryti keletą išvadų: 1) 1940–1944 m. oficialiųjų Švedijos valdininkų išreikštos simpatijos Baltijos šalims buvo tik asmeninio lygmens ir viešai nedeklaruotos; 2) Sovietų Sąjungos okupacijos laikotarpiu Švedija rūpinosi savo saugumu, o ne Baltijos šalių likimu; 3) Šiaurės šalių spaudoje pirmą kartą po sovietinės okupacijos pasirodė pranešimų, kuriuose prabilta apie galimybę po karo atkurti Baltijos šalių nepriklausomybę; 4) Suomijos vyriausybė, įsivėlusį į karą su Sovietų Sąjunga, 1940–1944 m. nebuvo linkusi išreikšti požiūrio į Baltijos šalių okupaciją. Tačiau šios šalies visuomenėje

tuo metu pamažu formavosi neigiamas Sovietų Sąjungos įvykdytos Baltijos šalių okupacijos vertinimas.

IŠVADOS

1940 m. birželio mėn. pavergtu Baltijos šalių suvereniteto faktas Šiaurės šalyse buvo vertinamas dvejopai. Švedija pripažino Lietuvos, Latvijos ir Estijos inkorporavimą į Sovietų Sąjungą *de facto*, pasirašydama keletą susitarimų su Maskva, kuriuose buvo gvildinami Baltijos šalių turtiniai, pilietybės ir karo pabėgėlių klausimai. Nepalankiai susiklosčius tarpusavio santykiams su Sovietų Sąjunga Suomija neskubėjo vertinti pakitusio Baltijos šalių *status quo*. Šios šalies vyriausybė laikėsi nebylios Baltijos šalių okupacijos ir aneksijos nepripažinimo politikos.

Nacių įvykdytą Baltijos šalių okupaciją Šiaurės valstybės traktavo kaip nenusipėjamos Antrojo pasaulinio karo eigos rezultatą. Okupacinių jėgų pasikeitimas Baltijos regione nesulaukė Švedijos ir Suomijos vyriausybių dėmesio. Tačiau Švedijos spaudoje pasirodžiusiuose pranešimuose iš tiesų buvo bandyta pažvelgti į Baltijos šalių padėtį liberaliau, t. y. nesaistant šių trijų šalių likimo nei su nacių Vokietija, nei su Sovietų Sąjunga.

Lietuvos diplomatai, likę Šiaurės šalyse po sovietinės okupacijos ir aneksijos, o vėliau – ir po nacių okupacijos, vertino Švedijoje ir Suomijoje vyravusias nuotaikas. Tyrimo metu atskleista, kad Švedijoje 1940 m. birželio mėn. Sovietų Sąjungos veiksmai Lietuvoje, skirtingai nei kitose Baltijos šalyse, nebuvo suvokti kaip okupaciniai. Švedijos vyriausybės atstovų deklaruotos simpatijos Baltijos šalims buvo asmeninio pobūdžio ir nepaveikė šios šalies oficialiosios pozicijos. 1941–1944 m. išryškėjo Suomijos visuomenės palankumas trims Baltijos šalims. Jis buvo išsakomas neigiamais Sovietų Sąjungos

įvykdytos Baltijos šalių okupacijos vertinimais. Vis dėlto okupacinių jėgų įsitvirtinimo ir kaitos Baltijos regione klausimui Suomijos ir Švedijos spaudoje buvo skiriamas tik fragmentiškas dėmesys. Trijų Baltijos šalių

likimai dažniausiai buvo minimi nušviečiant Antrojo pasaulinio karo įvykius, o prarasto Baltijos šalių suvereniteto problematika keliama tik pavieniais atvejais.

Nuorodos

¹ D. Kirby, *The Baltic World 1772–1993: Europe's Northern Periphery in an Age of Change*, London, 1995, p. 6.

² Daugiau informacijos apie tai žr. M. Lehti, „Possessing a Baltic Europe: Retold National Narratives in the European North“, *Post-Cold War Identity Politics: Northern and Baltic Experiences*, London, 2003, p. 35; apie suaktyvėjusį Baltijos ir Šiaurės šalių bendradarbiavimą ir jo prasmę buvo prabilta 1994 m. gegužės 18–20 d. Švedijoje vykusioje konferencijoje „Cultural Exchanges between the Nordic Countries and the Baltic States – Status and Future Perspectives“, žr. *Culture*, TemaNord, 1994.

³ Lietuvos pasiuntinybės Stokholme uždarymo 1940 m. dokumentai, LCVA, f. 668, ap. 1, b. 49; Lietuvos atstovo Skandinavijos valstybėse I. Šeinaus *Pro memoria*, raštai apie jo veiklą, Skandinavijos valstybių vidaus ir užsienio politiką, santykius su SSRS, Baltijos valstybių išeivijos veiklą, *ibid.*, b. 50; dokumentai apie Suomijos politiką Baltijos valstybių okupacijos klausimu, Suomijos ir SSRS santykius, *ibid.*, b. 575; Lietuvos pasiuntinybių užsienyje telegramos, *ibid.*, f. R-1019, ap. 1, b. 7; užsienio valstybių pasiuntinybių ir konsulatų Lietuvoje uždarymo medžiaga, *ibid.*, b. 2; Lietuvos pasiuntinybių ir konsulatų veiklos 1940 m. gegužės 29 d.–1940 m. liepos 30 d. dokumentai, *ibid.*, f. 383, ap. 7, b. 2254; susirašinėjimas su buvusiu Lietuvos konsulu Helsinkyje R. Olleriu, *ibid.*, f. 648, ap. 2, b. 486.

⁴ Ulkoasiainministeriö arkisto. Ryhma 7. Osasto D2. Asia: Baltian kysymys: v. 1975–1981; ryhma 7. Osasto D2. Asia: Baltian kysymys, 1961–1974 (II).

⁵ *Lietuvos okupacija ir aneksija. 1939–1940: Dokumentų rinkinys*, Vilnius, 1993.

⁶ L. P. Freden, *Baltijos šalių išsivadavimas ir Švedijos diplomatija 1989–1991 metais: pervartos*, Vilnius, 2010.

⁷ Švedijos periodiniai leidiniai „Stockholms

Tidningen“, „Aftonbladet“, „Dagens Nyheter“, LCVA, f. 668, ap. 1, b. 558.

⁸ R. Kraujelis, *Lietuva Vakarų politikoje: Vakarų valstybių nuostatos Lietuvos okupacijos ir aneksijos klausimu 1940–1953 metais*, Vilnius, 2008.

⁹ R. Žepkaitė, „Užsienio valstybių reakcija į 1940 m. birželio–liepos mėn. įvykius Lietuvoje“, *Praeities baruose*, Vilnius, 1999.

¹⁰ L. Jonušauskas, *Likimo vedami. Lietuvos diplomatinės tarnybos egzilyje veikla (1940–1991)*, Vilnius, 2003.

¹¹ K. Lozoraitis, „Žvilgsnis į vilties diplomatiją egzilyje“, *Lietuvių diplomatija išeivijoje 1940–1991*, Vilnius, 2007.

¹² S. Grigaravičiūtė, *Skandinavija Lietuvos diplomatijoje 1918–1940 metais*, Vilnius, 2002.

¹³ K. Alenius, „The Cultural Relations between the Baltic Countries and Finland“, *Relations between the Nordic Countries and the Baltic Nations in the XX Century*, Turku, 1998, p. 128–187.

¹⁴ H. Roiko-Jokela, „In Light and Shadow. Turning Points in Finnish–Estonian Relations between the Years 1860–1991“, *ibid.*, p. 81–128.

¹⁵ K. Kangeris, „Sweden, the Soviet Union and the Baltic Question 1940–1964“, *ibid.*, p. 188–212.

¹⁶ J. Lavery, *The History of Finland*, London, 2006.

¹⁷ B. Strath, „The Idea of Scandinavian Nation“, *People, Citizen, Nation*, Helsinki, 2005 [interaktyvus], [žiūrėta 2011 m. gegužės 2 d.], interneto prieiga [https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10224/3638/strath208–223.pdf?sequence=1].

¹⁸ S. Jagerskioldas, *Suomijos maršalas Mannerheimas*, Vilnius, 1997.

¹⁹ T. Polvinen, *Between East and West Finland in International Politics 1944–1947*, Philadelphia, 1986.

²⁰ R. Kraujelis monografijoje „Lietuva Vakarų politikoje: Vakarų valstybių nuostatos Lietuvos okupacijos ir aneksijos klausimu 1940–1953 metais“ (p. 262–284) pateikia Vakarų valstybių nuostatų Baltijos valstybių aneksijos klausimu

klasifikacijos lentelę, kurioje į bendrą šalių sąrašą įtraukiamos ir Šiaurės šalys bei jų požiūris į Baltijos šalių inkorporavimą į Sovietų Sąjungą.

²¹ B. Strath, op. cit., p. 220.

²² K. Kangeris, op. cit., p. 189.

²³ V. Gylis 1945 m. lapkričio 25 d. *Pro memoria* B. K. Balučiui, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 231, l. 118.

²⁴ R. Kraujelis, op. cit., p. 42.

²⁵ W. J. H. Hough, „The Annexation of the Baltic States and its Effect on the Development of Law Prohibiting Forcible Seizure of Territory“, *New York School Journal of International and Comparative Law*, 1985, p. 443.

²⁶ K. Kangeris, op. cit., p. 192.

²⁷ W. J. H. Hough, op. cit., p. 440.

²⁸ K. Kangeris, op. cit., p. 192.

²⁹ R. Kraujelis, op. cit., p. 42.

³⁰ V. Gylis 1944 m. gruodžio 29 d. *Pro memoria*, LCVA, f. 668, ap. 1, b. 49, l. 14.

³¹ Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone 1977 m. kovo 21 d. *Pro memoria* Lietuvos diplomatijos šefui S. Lozoraičiui su priedu apie Švedijos užsienio reikalų ministerijos pranešimą spaudai, ibid., b. 580, l. 13–14.

³² Ibid., l. 15.

³³ L. P. Freden, op. cit., p. 296.

³⁴ H. Roiko-Jokela, op. cit., p. 98.

³⁵ K. Alenius, op. cit., p. 164.

³⁶ T. Polvinen, op. cit., p. 291.

³⁷ W. J. H. Hough, op. cit., p. 437.

³⁸ R. Ollerio 1957 m. lapkričio 24 d. laiškas B. K. Balučiui, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 486, l. 25.

³⁹ R. Ollerio 1940 m. rugpjūčio 16 d. pranešimas, ibid., f. R-1019, ap. 1, b. 2, l. 19.

⁴⁰ Ulkoasiainministeriö. Ryhma 7. Osasto D2. Asia: Baltian kysymys: v. 1975–1981.

⁴¹ Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone 1964 m. balandžio 9 d. pranešimas, LCVA, f. 668, ap. 1, b. 575, l. 25.

⁴² Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone 1964 m. birželio 22 d. pranešimas, ibid., l. 31.

⁴³ 1966 m. sausio 14 d. konfidenciali *Pro memoria* Lietuvos pasiuntinybės užsienyje [nepasirašyta], ibid., l. 34.

⁴⁴ J. Lavery, op. cit., p. 124.

⁴⁵ S. Jagerskioldas, op. cit., p. 201.

⁴⁶ Ibid., p. 173.

⁴⁷ G. K. Scott, „The Swedish Midsummer Crisis of 1941: The Crisis that Never Was“, *Journal of*

Contemporary History, 2002, Vol. 37(3), [interaktyvus], [žiūrėta 2011 m. gegužės 18 d.], interneto prieiga [http://www.jstor.org], p. 388.

⁴⁸ V. Gylis 1940 m. birželio 22 d. pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministerijai, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2254, l. 72–73.

⁴⁹ Švedijos spaudoje pasirodžiusių pranešimų nuorašai, 1941 m. rugpjūčio mėn. [nepasirašyti], ibid., f. 668, ap. 1, b. 558, l. 19.

⁵⁰ Švedijos dienraščio „Dagens Nyheter“ straipsnio nuorašas (lietuvių kalba), 1941 m. rugsėjo 4 d. [nepasirašytas], ibid., l. 22.

⁵¹ Suomijos švedų spaudoje pasirodžiusių straipsnių nuorašai, 1941 m. spalio 6 d. [nepasirašyti], ibid., l. 28.

⁵² Pranešimas P. Žadeikiui „1944 m. gegužės 16 d.–1944 m. liepos 10 d. švedų spaudos apžvalga“ [gautas rugpjūčio 28 d.], ibid., l. 48.

⁵³ 1944 m. vasario 16 d. pranešimas iš Stokholmo apie Švedijos spaudoje keltą Baltijos šalių klausimą, ibid., f. 648, ap. 2, b. 230, l. 204.

⁵⁴ A. Jakubčionis, „Baltijos valstybių saugumo problemos: iš praeities į dabartį“, *Politologija*, 1995, Nr. 1(6), p. 89.

⁵⁵ K. Lozoraitis, op. cit., p. 9.

⁵⁶ V. Gylis 1949 m. kovo 27 d. laiškas S. Lozoraičiui, LCVA, f. 668, ap. 1, b. 48, l. 105.

⁵⁷ L. Jonušauskas, op. cit., p. 324.

⁵⁸ Ibid., p. 81.

⁵⁹ S. Grigaravičiūtė, op. cit., p. 222.

⁶⁰ V. Gylis 1940 m. birželio 21 d. pranešimas, LCVA, f. R-1019, ap. 1, b. 7, l. 56.

⁶¹ V. Gylis 1940 m. birželio 22 d. pranešimas ibid., l. 55.

⁶² R. Žepkaitė, op. cit., p. 290.

⁶³ „1940 m. birželio 28 d. Lietuvos nepaprastąjį pasiuntinį ir įgaliotinį ministro Stokholme V. Gylis pranešimas užsienio reikalų ministrui. Dokumentas Nr. 136“, *Lietuvos okupacija ir aneksija. 1939–1940*, p. 309–310.

⁶⁴ V. Gylis 1940 m. rugsėjo 30 d. laiškas S. Lozoraičiui, LCVA, f. 668, ap. 1, b. 558, l. 4.

⁶⁵ V. Gylis 1940 m. liepos 24 d. konfidencialus laiškas S. Lozoraičiui, ibid., b. 49, l. 1–2.

⁶⁶ V. Gylis 1940 m. rugpjūčio 13 d. laiškas S. Lozoraičiui, ibid., l. 1.

⁶⁷ V. Gylis 1943 m. vasario 13 d. konfidencialus laiškas Lietuvos įgaliotajam atstovui Berne E. Turauskui, ibid., b. 47, l. 1.

⁶⁸ I. Šeinius 1943 m. gruodžio 12 d. politi-

nis pranešimas Lietuvos diplomatinės atstovams, *ibid.*, f. 648, ap. 2, b. 230, l. 200.

⁶⁹ *Ibid.*

⁷⁰ V. Gylis 1943 m. kovo 8 d. laiškas E. Turauskui, *ibid.*, f. 668, ap. 1, b. 47, l. 4.

⁷¹ V. Gylis 1944 m. gruodžio 29 d. laiškas Lietuvos pasiuntiniui Vašingtone P. Žadeikiui, *ibid.*, b. 49, l. 12.

Gauta 2012 02 09

Vilniaus universitetas, Universiteto g. 3,
Vilnius

Ignė Stalmokaite

THE APPROACH OF FINLAND AND SWEDEN TO THE SOVIET AND NAZI OCCUPATIONS OF THE BALTIC STATES IN 1940–1944

Summary

The rapid change in the status of the Baltic States at the beginning of the 1940s, led to erratic and mixed reactions of the outside world, while the struggle of dependent nations for their statehood established a certain place for the Baltic States in the international community. The study analyses the attitude of two Nordic countries – Sweden and Finland – to the three countries that lost their independence during the period of the first two occupations in 1940–1944. So far, historians have not analysed this topic. Looking back on this relatively recent period of history, which was particularly difficult for the Baltic States, and at the position of the Nordic countries would allow to better assess cooperation opportunities of the countries of the Baltic Sea region arising in the twenty-first century and determine the importance of the Baltic States in cross-border relations in the Baltic Sea region.

The aim of the study is to analyse in detail the official position of Finland and Sweden, and the attitudes of their peoples towards the Baltic States during the period of the first two occupations. The key focus of the study is analysis of the problem of recognition of the Soviet occupation and the annexation of the Baltic States by the Nordic countries. An important part of the analysis involves the study of the correspondence of Lithuanian diplomats working in the Nordic countries: this would allow a better understanding of public sentiment in Finland and Sweden regarding the two occupational regimes in the Baltic countries.

The first part of the article deals with the official approach of the Finnish and Swedish governments towards Soviet occupation and annexation of the Baltic States. The analysis of the sources, political reasoning, historiography of Lithuania and foreign countries, and the press of the Nordic countries reveals that Sweden recognised the incorporation of Lithuania, Latvia and Estonia into

the Soviet Union de facto by signing several agreements with Moscow. Meanwhile, Finland, due to unfavourable relations with the Soviet Union, was reluctant to give an assessment of the changed status quo of the Baltic States. The Finnish government maintained a policy of tacit non-recognition of the annexation of the Baltic States.

The second part of the study explores the approach of the Nordic countries towards the Nazi occupation of the Baltic States. Finland and Sweden treated the Nazi actions in the east of the Baltic Sea region as a result of the unpredictable progress of WWII. A certain interest in the problems of the occupied Baltic States on the part of Swedish and Finnish society is revealed by publications in the Nordic press. They question the fate of the three Baltic States in a fragmented manner.

The last part of the study examines the approach of the Nordic countries towards the three occupied Baltic States on the basis of correspondence of Lithuanian diplomats residing in the Nordic countries. After the Soviet occupation these Lithuanian diplomats stayed in the Nordic countries and assessed public opinions prevailing in Sweden and Finland towards the occupation. The study reveals that in Sweden, in June 1940, the actions of the Soviet Union in Lithuania, unlike those in Latvia and Estonia, were not treated as occupational. The fellow feelings expressed by representatives of the Swedish government to the Baltic States were personal in nature and did not affect the official position of Sweden. Between 1941 and 1944, Finnish society was also friendly to the three Baltic States. This was expressed in negative statements against the occupation of the Baltic States carried out by the Soviet Union. The Finnish and Swedish press paid only fragmentary attention to the issue of enforcement and change of occupational regimes in the east of the Baltic Sea region.